

НОБЕЛІВСЬКІ ЛАУРЕАТИ В СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

В'ячеслав КОВАЛЬЧУК, Михайлина ФАРІОН

ФУНДАТОР НЕОІНСТИТУЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ: ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Основоположником такої течії неоінституціоналізму, як неоінституційна економіка, вважається американський дослідник, лауреат премії пам'яті Альфреда Нобеля в галузі економіки 1991 р. *Рональд Коуз*. Основи неоінституціоналізму заклала його теорія прав власності і трансакційних витрат.

Рональд Коуз займається пошуками інституційної основи ринку, критикуючи тих економістів, яких хвилює тільки встановлення рівноважних ринкових цін та які ігнорують вплив права та інших соціальних інституцій на поведінку фірм і функціонування ринків.

Британо-американський теоретик **Рональд Коуз** народився 29 грудня 1910 р. неподалік від Лондона – у Вінсдені. У 1932 р. він закінчив Лондонську школу економіки (ЛШЕ), потім викладав економіку у Ліверпульському університеті, а згодом – у ЛШЕ. Під час Другої світової війни Р. Коуз працював статистиком у військовому відомстві, після війни повернувся до ЛШЕ, де в 1951 р. одержав ступінь доктора наук. Цього ж року Р. Коуз виїхав до США, де почав працювати професором економіки університету Буффало, згодом – університету Вірджинії, а з 1964 р. – Чиказького університету. Викладацьку роботу він поєднував з редагуванням часопису "Журнал права і економіки" ("Journal of law and economics").

Праці Р. Коуза присвячені проблемам ринку, функціонування фірм, недоліків ринкового механізму, організації суспільних служб, інституційної структури ринку. Він став автором так званої "теореми Коуза".

Після виходу у відставку у 1982 р. Р. Коуз продовжив активну наукову діяльність як почесний професор. Премію пам'яті А. Нобеля з економіки Р. Коуз одержав у 1991 р. "за розкриття і з'ясування змісту трансакційних витрат та майнових прав в інституційній

© В'ячеслав Ковальчук, Михайлина Фаріон, 2011.

структурі та функціонуванні економіки у цілому". З цього приводу сам лауреат сказав таке: "І все-таки досить дивно – на дев'ятому десятку років життя дістати хвалу за те, що зробив, коли тобі було тільки двадцять з лишком".

Усі дослідження Р. Коуза вирізняються оригінальністю і простотою одержаних результатів. Він не вражає розмахом своєї наукової діяльності, як і кількості праць. Він не писав товстезних фоліантів, беззаперечний науковий авторитет йому принесли всього три невеликих за обсягом статті: "*Природа фірми*" (1937), "*Дискусія про граничні витрати*" (1946), "*Проблема соціальних витрат*" (1961).

Ще понад 70 років тому у невеликій праці "*Природа фірми*", ідею якої він виношував ще студентом, Р. Коуз намагався знайти відповідь на питання, чому не існує "суцільного ринку", чому економічна діяльність усередині фірми не підкоряється ринковим законам, а здійснюється на основі прямих наказів і команд. Відповідь він знайшов у тому, що "суцільний ринок" вимагає надмірних *трансакційних витрат*.

Трансакційні витрати – витрати, що забезпечують перехід прав власності від одних економічних агентів до інших та охорону цих прав. На відміну від *трансформаційних витрат*, *трансакційні витрати* не пов'язані з процесом створення вартості. Вони забезпечують *трансакцію* (лат. "*transaction*" – "угода", "оборудка") – угоду про зміну власника продукту (його продаж) чи надання послуг. Отже, *трансакційні витрати* – це витрати на забезпечення функціонування ринку, витрати на укладання ринкових угод [1, 12]. Трансакційні витрати стосуються тільки ринку, на відміну від *агентських витрат* (формулювання Коуза), що здійснюються усередині фірми не на ринкових основах.

У тій мірі, в якій механізм прямого директивного управління (агентських витрат) дозволяє економити "трансакційні витрати", фірма витісняє ринок. Водночас економіка не може існувати у вигляді однієї супергігантської фірми, тому існують міжфірмові (трансакційні) ринкові відносини.

Це зумовлює виникнення проблеми *оптимізації розмірів фірм*. Оптимум, за Коузом, визначається межею, на якій витрати ринкової координації дорівнюють витратам централізованого контролю. До цієї межі вигідна централізація, після неї – ринок. Оптимум залежить також від структури галузі, застосованих технологій і характеру конкуренції.

Р. Коуз вніс значний вклад і у вивчення проблеми так званих *зовнішніх ефектів* – впливу результатів господарської діяльності на об'єкти, що не пов'язані з цією діяльністю. Втрати і вигоди від певних видів економічної діяльності можуть розповсюджуватися на людей, що не роблять майнових чи грошових витрат на її здійснення [2, 595].

Цю проблему Коуз розглядав у праці "*Проблеми соціальних витрат*". Він підкреслював, що "зовнішні ефекти" мають взаємний характер. Зокрема, наводив приклад Коуз, заводський дим чи шум аеропорту шкодить господарствам навколишніх фермерів, але заборона на викиди в атмосферу чи відміна рейсів літаків обертається втратами для споживачів продукції заводу чи пасажирів авіалайнерів. Тому мова повинна йти не про державну заборону шкідливого виробництва, а про *мінімізацію величини сукупних витрат*.

Виявляється, якщо право власності чітко визначено, а "трансакційні витрати" (на переговори стосовно "зовнішніх ефектів" тощо) малі, то ринок сам може усунути "зовнішні ефекти" без державного втручання (зацікавлені сторони самі знайдуть прийнятне рішення). При цьому не буде мати значення, хто саме володіє правом

власності – фермери на чисте повітря і спокій чи власники заводу на забруднення атмосфери і аеропорту на здійснення авіапольотів.

Своїм висновкам Коуз надав вигляду "теореми". У ній він стверджував, що оптимальне рішення стосовно "зовнішніх ефектів" не залежить від розподілу прав власності: учасник угоди, який здатен взяти з володіння правом на законні "зовнішні ефекти" найбільшу вигоду, просто викупить його у того, для кого вона має меншу вигоду [1, 148].

Цю "теорему" Р. Коуз виклав у статті "*Федеральна комісія зв'язку*" (1959), де стверджував: якщо права власності чітко визначені і трансакційні витрати відсутні, то розміщення ресурсів (структура виробництва) буде залишатися незмінним й ефективним незалежно від змін у розподілі прав власності.

Ідеї Р. Коуза заклали основу *неоінституціоналізму*, який пояснює структуру та еволюцію "соціальних інституцій" на основі *трансакційних витрат*. Цікаво відзначити, що саме у відсутності ринкових "інституцій", які забезпечують мінімізацію "трансакційних витрат", Коуз вбачав головну біду колишніх соціалістичних країн. Він доводив, що державний вплив на ринкову економіку повинен бути мінімальним.

Розвиваючи аналіз Р. Коуза, "новітні" інституціоналісти запропонували різноманітні варіації теорії прав власності та трансакційних витрат. Зокрема, було поглиблено зміст категорії "трансакційні витрати". Прискіпливому дослідженню була піддана також категорія "права власності".

Проблема полягала у тому, що не у всіх розвинених країнах це право на основі *правомочності* трактувалося однаково. А в країнах *романо-германського права* по-різному трактували й *загальне право* та *цивільне право* як розділи законодавства. Правники та економісти також розуміли право власності по-різному. У цьому питанні неоінституціоналізм, застосувавши правові інституції, зробив певний прорив у його розумінні та тлумаченні.

Принциповою тезою неоінституціональної теорії є те, що *специфікація прав власності* потребує значних трансакційних витрат. Право власності визначається певним співвідношенням витрат і вигоди, що супроводжується визначенням цього права та його захистом. Це означає, що будь-яке право власності не є абсолютним: у реальній економіці воно не може бути визначеним із вичерпною повнотою, а тому й не може бути абсолютно надійно захищеним. Специфікація прав власності – це завжди питання міри.

На відміну від традиційної неокласичної теорії, у якій, як правило, передбачалися ідеалізовані умови режиму приватної власності, *неоінституціональна теорія* пішла значно далі. Вона не обмежилася визнанням неповноти реально існуючих прав власності, а здійснила глибокий всебічний аналіз різноманітних правових режимів – *спільної, приватної і державної власності*.

Упродовж усієї другої половини ХХ ст. Р. Коуз займався проблемою державного втручання в економічне життя, насамперед – державної власності та державної монополії.

Зокрема, наприкінці 50-х рр. у статті "*Федеральна комісія зв'язку*" він розглянув проблему державної монополії на засоби зв'язку. До його досліджень вважалося, що без державного контролю в ефірі пануватиме хаос – конкуруючі фірми працюватимуть на одних хвилях, створюючи перешкоди одна одній. Однак Коуз довів, що продаж у приватну власність хвиль різної частоти призведе до виникнення ефективного ринку і потреба у державному контролі просто відпадає.

За 15 років фундатор неоінституціоналізму зайнявся проблемою державної власності на маяки та виникнення альтернативного ринку маякових послуг (стаття "Маяк в економічній теорії"). Парадоксальність ситуації полягала у тому, що в економічній теорії існувала безапеляційна думка про неминучість існування у цій галузі державної власності і неможливість передачі маяків у приватну власність. Р. Коуз використав цю конкретну проблему для доведення помилковості даного твердження практично стосовно усіх об'єктів державної власності. Він блискуче довів, що такого роду послуги більш ефективно надають приватні підприємства, які утворюють конкурентний і високоорганізований ринок на основі розподілу прав власності [1, 160–175].

На жаль, визнання прийшло до Р. Коуза надто пізно, адже тільки після присудження йому Нобелівської премії з економіки у 1991 р. його ідеї почали використовуватися для розвитку цілком нових галузей економічних досліджень. Однак сам Коуз, якому на той час уже було понад вісімдесят років, уже не міг активно включитися у цей процес [3, 189]. Але й нині він продовжує свої дослідження, адже пізнання нового, як неодноразово підкреслював сам ювіляр, – найбільш захоплююча справа у житті, навіть коли тобі уже 100 років.

Література

1. Коуз Р. *Фирма, рынок и право*. – М.: Дело ЛТД, Catallaхu, 1993.
2. Ковальчук В. М., Лазарович М. В., Сарай М. І. *Історія економіки та економічної думки: Навч. посіб.* – К.: Знання, 2008.
3. Ковальчук В., Фаріон М. "Теорема Коуза", або Геніальна простота теорії трансакційних витрат // *Вісник ТНЕУ*. – 2009. – № 1.

Редакція отримала матеріал 22 грудня 2010 р.